

Максим Кірієнко,

здобувач вищої освіти

Державний університет «Житомирська політехніка»

Вадим Слюсар,

доктор філософських наук, доцент

Державний університет «Житомирська політехніка»

ЦИФРОВИЙ ПАНОПТИКУМ: ДОБРОВІЛЬНЕ УВ'ЯЗНЕННЯ

Нескладно довести, що сьогоденний інформаційний простір у якому ми живемо має надзвичайно виразну втрату приватності. Коли вимушено, коли добровільно, але ми вже дали згоду на моніторинг та спостереження за нами, а сучасних методів спостереження є надзвичайно багато. «Спостереження є актуальним питанням у західних суспільствах, де зростає усвідомлення цієї проблеми, а також кількість і різноманітність технологій спостереження» [1, с. 1]. Боротьба з терористами, кращий індивідуальний досвід, тощо – надзвичайно гарні слова під якими ми дозволяємо третім особам слідкувати за нами. Новини про стежку від великих компаній нас вже не дивують, тим паче, що відмовитися від умовного Instagram'у не кожен зможе [2]. Це все нагадує таку ідею як паноптикум. Паноптикум – концепція тюремної будівлі, яку запропонував англійській філософ Джеремі Бентам у XVIII столітті. Пізніше цю концепцію у XX столітті розвивав французький філософ Мішель Фуко. «В'язниця-паноптикум зображується як в'язниця, спроектована у формі круглої будівлі (пізніше Бентам змінив її форму на восьмикутну, тоді як паноптикум для бідняків мав дванадцятикутну форму), з інспектором у центральній вежі, який спостерігає за діяльністю ув'язнених у їхніх камерах. Це, по суті, архітектурна ідея – «стратегія простору», яка призводить до «нового способу здобуття влади розуму над розумом у

кількості, досі небаченій». Через специфічне архітектурне рішення створюється ілюзія постійного нагляду – ув'язнені насправді не перебувають під безперервним наглядом, але вірять, що це так. За часів Бентама можливості спостереження були суттєво обмежені фізичними умовами. Однією з ключових ідей або ефектів в'язниці-паноптикуму (та інших подібно спроектованих паноптикумів) було розширення сприйняття за межі видимого простору та зменшення залежності від часових обмежень» [1, с. 11-12]. Взагалі Фуко, вивчаючи розвиток наук ХІХ століття, стверджував, що паралельно з розвитком науки та знань про людину йде розвиток технологій контролю за особистістю та її свободою та індивідуалізмом [3, с. 16]. У сучасності замість одного наглядача за «ув'язненими» у нас є медіа, соціальні мережі, тощо, які ніколи не вимикаються. Це змушує людей до самоконтролю, при чому часто добровільному. У такий спосіб спостереження з зовнішнього стає внутрішнім, що вкотре підтверджує твердження про форму медіа яка змінює поведінку, висунуте Маршаллом Маклуеном ще у 60-ті роки ХХ століття. Люди самі собі створили тоталітаризм у різних сферах життя, використовуючи кенселінг, звинувачення у харасменті, расизмі, антисемітизмі, нацизмі, тощо при будь якій можливості. Непотрібно ніякої зовнішньої сили для контролю, адже суспільство вже саме впоралося. Кожен є учасником цього процесу незалежно від соціального статусу, освіченості, грамотності чи будь якого іншого фактору. Також до такого добровільного «ув'язнення» спонукає те, що людина хоче вірити у свої певні вигадки, а не в об'єктивну реальність та дійсність. Таким чином створюються окремі паноптикуми зі своєю тематикою, своїми інформаційними бульбашками по всьому світі. В одних у їх бульбашці всьо ідьот по плану, нікакой панікі нет, у інших президент за 24 години вирішить усі проблеми які інші не могли вирішити роками, тощо. А завдяки процесам глобалізації, відсутності меж від географічних до

моральних, кожен користувач ладен сидіти у своїй буцегарні та отримувати від цього задоволення. Здавалося б, негативні наслідки таких процесів очевидні, чому ж тоді так мало людей хвилює ця проблема? Тому що у сучасному цифровому паноптикумі кожен користувач є одночасно і ув'язненим і наглядачем. Кожен з нас може «атакувати» інших користувачів, звинувачувати їх обгрунтовано або безпідставно і це дає ілюзію власної значущості в рамках життя. І тут знову повертаємося до ідеї, що людина сприймає лише ту інформацію, в яку вона хоче вірити. Набагато простіше довести людині, що вона бореться з уособленням зла, що вона сміливий воїн на передовій якогось там фронту, ніж те, що ця людина нічого не добила у своєму житті окрім вміння писати коментарі у соціальних мережах.

Сучасний інформаційний простір трансформувався у своєрідну форму цифрового паноптикуму, де контроль здійснюється не лише ззовні, а й внутрішньо – через добровільну згоду користувачів на спостереження, самоцензуру та участь у системі соціального нагляду. Умовний "наглядач" більше не потребує централізованої сили, адже кожен учасник сам стає частиною механізму контролю – як об'єктом, так і суб'єктом нагляду. Ідеї Джеремі Бентама та Мішеля Фуко знайшли своє нове втілення в цифрову епоху: соціальні мережі, алгоритми та інформаційні бульбашки створюють ілюзію вибору, але насправді обмежують свободу думки й індивідуальність. Це призводить до формування замкнених спільнот зі спотвореним сприйняттям дійсності, де кожен живе у власній вигаданій реальності. Така система вигідна і стабільна, адже людина, перебуваючи в межах свого інформаційного середовища, не лише не чинить спротиву, а ще й захищає цей порядок як щось природне і комфортне. Таким чином, цифровий паноптикум не потребує ґрат чи веж – достатньо смартфона, інтернет-з'єднання і звички перевіряти стрічку новин.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Galič M., Timan T. Koops, B. J. Bentham, Deleuze and Beyond: An Overview of Surveillance Theories from the Panopticon to Participation». *Philos. Technol.* 2017. № 30. Pp. 9–37. URL: <https://doi.org/10.1007/s13347-016-0219-1>
2. Meta found a new way to violate your privacy. Here's what you can do. 2025. URL: <https://www.washingtonpost.com/technology/2025/06/06/meta-privacy-facebook-instagram/>
3. Данилів А. М. Феномен влади крізь призму філософії Мішеля Фуко. Тези щорічної наукової конференції «Дні науки філософського факультету 2019»/ Відп. за випуск Л. В. Рижак, Г. В. Шипунов, Б. В. Ткачук. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. С. 16–18.
4. Слюсар В. М. Насилля: соціально-філософська природа : монографія. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2017. 450 с.
5. Слюсар В. Постмодерністський фемінізм про детермінацію самореалізації особистості. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. 2003. № 598. С. 153–156.